

Gresk hovud, norsk hovudbry

SPRÅKSPALTEN

OLE VÅGE

ole.vage@sprakradet.no

Ole Kristian Våge er ph.d., seniorrådgjevar i Språkrådet og medlem av Gruppe for norsk medisinsk fagspråk.

Fleire ulike skrivemåtar av låneordet for akutt hjernebetennelse er i bruk: *encefalitt*, *encephalitt*, *encephalitis* og *enkefalitt*. Kva er rett?

Illustrasjon: Grafissimo/iStock

Spørsmålet råkar ei rekkje termar med det greske ordet for *hovud* som grunnord. Skal ein skrive *hydrokefali* eller *hydrocephali* for vasshovud? Eller skal tilstanden med lite hovud skrivast *mikrokefali*, *mikrocephali*, *mikrocephali*, *mikrocephalus* eller *mikrocefalus*? Variasjonen er til hinder for ein einskapleg og presis terminologi i helsesektoren, men reiser samstundes òg viktige spørsmål om korleis skrivemåtar av låneord kan fastsetjast.

For å klarleggje skrivemåten av *encefalitt* og dei andre variantane (tabell 1) vil det vere føremålstenleg å leggje til grunn ei «smørbrøddliste» av nokre språklege vurderingsmoment: etymologi og tradisjon, oppslag i ordbøker, leksikon og kodeverk, bruk, systematikk og uttale.

Etymologi og tradisjon

Encefalitt er ei ordsamansetjing som byggjer på det gamalgreske ordet *enkéfalos* og suffikset *-itt*. Ordet er samansett av *en* ('i') og *kefal-* ('hovud') i tydinga 'hjerne' og greske *-itis*, opphavleg ei feminin adjektivending, seinare brukt som nemning for sjukdomar (1). Latin har lånt ordet frå gresk, men med ei lydendring slik at *enkéfalos* blei til *cephalo-*.

I norsk har det i periodar vore ein tendens å leggje seg nokså nær den greske, originale skrivemåten i låneord (2). Her skil norsk seg tydeleg frå engelsk, som ofte gjengjev greske ord med ei latinisert form, jf. *kybernetikk* på norsk og *cybernetics* på engelsk (av gresk *kubernētēs*).

Om ein legg eit slikt prinsipp til grunn for fastsetjing av skrivemåte, vil ein få *encefalitt*.

Ordbøker, leksikon og kodeverk

Ordbøker er ei viktig kjelde for å fastslå skrivemåten av ord, særleg standardordbøkene *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka* (3). Ingen av dei har oppføringar av denne termen, men *Nynorskordboka* har relevante oppslag som *elektroencefalografi* og *elektroencefalogram*.

Den autoritative *Tanums rettskrivningsordbok* har oppføringa *encefalitt* (4). Det gjeld også ei rekkje fagordbøker, Store medisinske leksikon, kodeverket ICD-10, emneordlista MeSH og Tidsskriftets ordliste (5–10).

Om ein legg ordbøkene og kodeverk til grunn, er det mykje som talar for skrivemåten *encefalitt*.

Språkbruk (usus)

Kva skriveform er i faktisk bruk? Det såkalla ususprinsippet byggjer på kva som dominerer i skrivne tekster som oppfyller visse kvalitetskriterium. Det veg tungt når ein skal vurdere ulike kandidatar, men kan vere vanskeleg å kartleggje. For medisinske fagtermar kan det vere føremålstenleg å ta utgangspunkt i bruken i dei digitaliserte bøkene hos Nasjonalbiblioteket, på nettsidene til Tidsskriftet, Folkehelseinstituttet, Helsebiblioteket, Norsk helseinformatikk (nhi.no) og i norske papiraviser i basen til mediearkivet Retriever (11–16) (tabell 1).

Tabell 1

Bruksfrekvens av *encefalitt* og relaterte skrivemåtar. *Svært høgt innslag av tekstar på andre språk eller bruk av engelsk term

	Nasjonalbiblioteket	Tidsskriftet	Folkehelseinstituttet	Helsebiblioteket.no	nhi.no	Aviser (Retriever)
encefalitt	1 095	136	82	1 063	277	231
encephalitt	279	0	1	5	9	15
encephalitis	954*	12*	16*	212*	3*	115*
ensefalitt	0	0	0	0	0	0
enkefalitt	28	0	0	0	0	2
enkephalitt	0	0	0	0	0	0
enkephalitis	0	0	0	0	0	0

Gjennomgangen syner at *encefalitt* skil seg ut klårt som den mest etablerte skrivemåten, ikkje berre i faglege kjelder, men òg i avisartiklar som rettar seg mot eit allment publikum. *Encephalitt* er noko i bruk, medan *enkefalitt* – noko overraskande – i liten grad blir nytta. Bruken av skrivemåten *encephalitis* er vanskeleg å vurdere pga. mykje støy i kjeldene, og ein bør ikkje leggje tala i tabellen til grunn. Denne skrivemåten er først og fremst nytta i engelskspråklege tekstar og bøker i tillegg til norske tekstar med den engelske termen *tick-borne encephalitis* (TBE).

Om ein legg faktisk språkbruk til grunn, er det også mykje som talar for skrivemåten *encefalitt*.

Systematikk

Skrivemåten av eit låneord bør i så stor grad som mogleg inngå i eit etablert mønster. Det er difor ein føremøn å lene seg på andre fagtermar – særleg normerte – som byggjer på det greske låneordet for hovud, når ein vurderer skrivemåten av *encefalitt*.

Om ein legg autoritative ordbøker til grunn, er det likevel ikkje lett å finne eit gjennomført mønster (sjå tabell 2). Ved bruken av forleddet *en-*, ser det ut som om skrivemåten blir *cefali*, jf. *encefali*, *elektroencefalografi*, *encefalopati*, men det er ikkje gjennomført (*enkefalin*). Andre føreledd som t.d. *braky-*, *doliko-*, *mikro-*, *makro-* og *hydro-* ser ut til å gje skrivemåten *kefali*, men heller ikkje her er det heilt gjennomført (*hydrocefalus*, *anencefali*). Det er likevel verdt å merke seg at skrivemåten *kefali* står nokså sterkt blant ein del relaterte låneord.

Tabell 2

Skrivemåte av relaterte termar til *encefalitt* i eit utval ordbøker og leksikon. Bruken av skråstrek indikerer likestilte former i oppslaget, bruken av parentes indikerer underordna form.

Bokmålsordboka/ Nynorskordboka	Tanums store rettskrivningsordbok	Medisinsk ordbok	Norsk medisinsk ordbok	Store medisinske leksikon
brakykefal	brakykefal	-	-	brakykefal
dolikokefal	dolikokefal	-	-	-
elektroencefalografi	elektroencefalografi		elektroencefalografi	elektroencefalografi
myalgisk encefalopati	encefalopati	encefalopati	encefalopati	encefalopati
	encefalon	encefalon (encephalon)	encephalon	-
-	mikrokefali	mikrokefali/mikrocefali	mikrokefali (mikrocefali)	mikrokefali
-	makrokefali	-	makrokefali (macrocephalia, makrocefali)	-
-	hydrokefali	-	hydrocefalus (hydrokefali)	hydrocephalus
-	akefali	-	acephali (akefali)	akefal
-	trochokefali	-	-	-
-	-	akrokefali	akrokefali	akrokefali
-	-	oksykefali	-	oksykefali
-	-	anencefali	anencefalus	anencefali
-	-	porencefali	porencefali	-
-	-	enkefaliner	enkefalin	enkefaliner

Om ein legg systematikk til grunn, kan paradoksalt nok både skrivemåten *encefalitt* og *enkefalitt* vere aktuelle.

Uttale

Det ortofone prinsippet om at skriftform skal spegle uttale, er viktig ved ei vurdering av skrivemåte av låneord. Om fagmiljøa uttalar *encefalitt* med s-lyd eller k-lyd i grunnordet, kan vere vanskeleg å kartlegge. I ein tidligere språkspalteartikkel i Tidsskriftet frå 1995 blir det påpeikt at s-uttalen i *encefalitt*, *encefalon* og *encefalografi* er innarbeidd i fagmiljøet (17). Det er også i tråd med uttaleoppføringa i *Tanums store rettskrivningsordbok* og *Norsk uttaleordbok* (18).

Med omsyn til bokstavkombinasjonane *ph* i *encephalitt*, vil ei tilpassing til uttale gje *f*, altså *encefalitt*. I tillegg ville det ortofone prinsippet tilseie at ein *c* som blir uttalt som *s*, bør skrivast med bokstaven *s* i norsk, noko som ville gje *ensefalitt*. Det er likevel ingen sterk tradisjon for at låneord med *c* blir til *s* i

fagspråket, i motsetnad til tilfelle der c-bokstaven blir uttalt som k-lyd, jf. *kardial* og *katarr*. Om ein legg uttale til grunn, er det også mykje som talar for skrivemåtene *encefalitt* og *ensefalitt*.

Oppsummering

Kva for ein skrivemåte av låneord som er rett, vil vere avhengig av kva språklege moment ein legg vekt på. Etablert bruk, oppslag i ordbøker og andre autoritative kjelder talar for skrivemåten *encefalitt* framfor *ensefalitt*, *encephalitt*, *encephalitis* og *enkefalitt*, medan uttaleprinsippet talar for både *encefalitt* og *ensefalitt*. Men dersom ein legg størst vekt på systematikk, er biletet litt meir innfløkt. Nærleggjande, normerte låneord som *elektroencefalografi* og *encefalopati* støtt konklusjonen om at ein bør skrive *encefalitt*. Men dersom ein ser på fleire nærskyldte fagtermar som t.d. *makrokefali* og *mikrokefali* eller legg vekt på tradisjonen med skrivemåte i samsvar med opphavleg gresk form, kunne utfallet ha vore annleis. Ei samla vurdering av alle momenta ovanfor vil likevel tale for skrivemåten *encefalitt*.

Vaklinga mellom ulike skrivemåtar kan rett og slett skuldast at ulike personar eller fagmiljø har vektlagt – implisitt eller eksplisitt – ulike vurderingsmoment til ulike tider. Val av skrivemåte av nye låneord skjer ofte spontant og med manglande omsyn til systematikk. Låneord med det greske ordet for *hovud* som grunnord syner korleis resultatet kan bli ein språkleg spagat.

Truleg er det umogleg å unngå slike situasjonar heilt, men ei medviten vurdering av låneord basert på ei «smørbrøddliste» av moment vil vere til hjelp for fagfolk.

Denne artikkelen står for forfattarens vurderingar og inneber ikkje ei offisiell normering eller vurdering av låneordet.

LITTERATUR

1. Encefalitis. I: Den Danske Ordbog. <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=encefalitis> Lesen 24.1.2020.
2. Språkrådet. Aktuelt ord: zikavirus og mikrokefali. <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt-ord/zikavirus-og-mikrokefali/> Lesen 28.1.2020.
3. Bokmålsordboka og Nynorskordboka <https://ordbok.uib.no/> Lesen 24.1.2020.
4. Tanums store rettskrivningsordbok. 10. utg. Oslo: Kunnskapsforlaget, 2015.
5. Nylenna M. Medisinsk ordbok. 8. utg. Oslo: Kunnskapsforlaget, 2017.
6. Øyri A. Norsk medisinsk ordbok. 9. utg. Oslo: Samlaget, 2011.
7. Store medisinske leksikon. <https://sml.snl.no> Lesen 3.2.2020.
8. ICD-10. <https://finnkode.ehelse.no/#icd10/o/o/o/-1> Lesen 3.2.2020.
9. MeSH. <http://mesh.uia.no/> Lesen 3.2.2020.
10. Tidsskrift for Den norske legeforening. Ordliste. <https://tidsskriftet.no/annet/ordliste> Lesen 3.2.2020.
11. Nasjonalbiblioteket <https://www.nb.no/> Lesen 24.1.2020.
12. Tidsskrift for Den norske legeforening. <https://tidsskriftet.no/> Lesen 3.2.2020.
13. Folkehelseinstituttet. <https://www.fhi.no/> Lesen 3.2.2020.
14. Helsebiblioteket. <https://www.helsebiblioteket.no/> Lesen 3.2.2020.
15. Norsk Helseinformatikk. <https://www.nhi.no/> Lesen 3.2.2020.
16. Mediarkivet Retriever. Atekst. <http://web.retriever-info.com/services/archive.html> Lesen 10.2.2020.
17. Stavem P, Brosstad F, Solberg CO. Skal cephalosporin, cephalalgia og cephotest uttales med k- eller s-lyd? Tidsskr Nor Lægeforen 1995; 115: 1274.
18. Berulfsen B. Norsk uttaleordbok. Oslo: Aschehoug, 1969.

Publisert: 4. mai 2020. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.20.0182

